

במשנה מבוארות

עם ציורים
על פי מפרשי המשנה

מסכת תענית

ביאור משולב במשנה

פירוש רבינו עובדיה מברטנורא

כל הזכויות שמורות

בספר זה הושקע עמל וממון
רב, על כן אין לעשות כל
שימוש בכל חלק מספר זה,
הן ברעיונו, תוכנו וסדרו, ללא
רשות המערכת בכתב.

ירושלים תשפ"ב

ציורים: אבישי חן

עימוד: משה לוי

חשון

פרק

א

דיני הזכרת ושאלת הגשמים
בתפילות היום, זמן שאלתם,
וסדרי התעניות על עצירת גשמים

מסכת תענית

פרק א

א. מאימתי מזכירין גבורות גשמים. רבי אליעזר אומר, מיום טוב הראשון של חג. רבי יהושע אומר, מיום טוב האחרון של חג. אומר לו רבי יהושע. הואיל ואין הגשמים אלא סימן קללה בחג, למה מזכיר. אומר לו רבי אליעזר, אף אני לא אמרתי לשאול, אלא להזכיר משיב הרוח כוס לרבו ושפך לו רבו קתון על פניו, כלומר אי אפשר בשימושך: אם כן, אתה אומר מזכירין אף על

גבורות גשמים. אידי דתנא במסכת ראש השנה דסליק מנה ובחג נדונין על המים, תנא הכא מאימתי מזכירין גבורות גשמים. ולפי שהגשמים אחת מגבורותיו של הקדוש ברוך הוא, דכתיב (איוב ה, ט-י) עושה גדולות ואין חקר הנותן מטר על פני ארץ, משום הכי קרי להו גבורות גשמים: מיום טוב אחרון של חג, אבל כל שבעת מי החג לא, שהגשמים לימי ספא סימן קללה. משל לעבד שבא למזג כוס לרבו ושפך לו רבו קתון על פניו,

המשנה המבוארת

פרק א

משנה א

משנתנו דנה מאימתי מתחילים להזכיר את הגשמים באמירת 'משיב הרוח ומוריד הגשם' בתפילת שמונה עשרה.

מאימתי מזכירין גבורות גשמים - מאיזה יום בשנה מתחילים להזכיר את עניין הגשמים בתפילת שמונה עשרה באמירת 'משיב הרוח ומוריד הגשם'. רבי אליעזר אומר, מיום טוב הראשון של חג הסוכות. רבי יהושע אומר, מיום טוב האחרון של חג הסוכות, שהוא חג שמיני עצרת, וכבר יצאו ישראל מסוכותיהם בערב החג. אומר לו רבי יהושע לרבי אליעזר הואיל ואין הגשמים אלא סימן קללה בחג שהרי ירידת הגשמים תמנע את מצוות הישיבה בסוכה (ונחשב הדבר שהקב"ה אינו חפץ במצוות סוכה שעשו ישראל), אם כן למה מזכיר, אומר לו רבי אליעזר, אף אני לא אמרתי לשאול - לבקש גשמים, אלא להזכיר משיב הרוח ומוריד הגשם בעונתו והזכרה איננה בקשת גשמים, אלא נועדה רק לשבח את ה' על גבורתו שמוריד את הגשמים בזמנם, ואין בכך כל דבר רע אף שמזכירים

פִּי שְׁאִין שׁוֹאֲלִין הוֹאִיל וּמִשְׁמַע
בְּעוֹנָתוֹ, אֶפְלוּ בְּקִיץ יִזְכְּרוּ,
וַיְמָה אֶתָּה נֹתֵן סִימָן מִיּוֹם טוֹב
רֹאשׁוֹן. וְהִלְכָה כְּרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ:

וּמוֹרִיד הַגֶּשֶׁם בְּעוֹנָתוֹ. אָמַר לוֹ, אִם כֵּן, לְעוֹלָם
יְהֵא מוֹכִיר:

המשנה המבוארת

זאת בחג הסוכות. אָמַר לוֹ רבי יהושע לרבי אליעזר אִם כֵּן - אם אין דבר רע בהזכרת גשמים גם בתקופה שאיננו רוצים שירדו גשמים (כגון בחג הסוכות), לְעוֹלָם יְהֵא מוֹכִיר - ניתן להזכיר גשמים במשך כל השנה, ואף בימות הקיץ שאיננו רוצים שירדו אז גשמים. אלא בהכרח שאין להזכיר גשמים כלל בימים שאינם ראויים להם (והשיב רבי אליעזר על טענתו: כשם שמזכירים את תחיית המתים בתפילה בכל ימות השנה, אף על פי שזמנה לעתיד לבא, כך ניתן להזכיר גבורות גשמים בכל השנה, אף שכעת אינו זמן ירידת גשמים, שהכוונה היא לשבח את ה' על שהוא מוריד גשם בזמנו הראוי).

הואיל ואין הגשמים אלא סימן קללה בַּחֲגֵג.

נחלקו התנאים במשנתנו, מאימתי מתחילים ימות הגשמים שבהם תיקנו אנשי כנסת הגדולה להזכיר בברכות השבח שבתפילת העמידה את העניין שהקב"ה בגדולתו 'משיב הרוח ומוריד הגשם'.

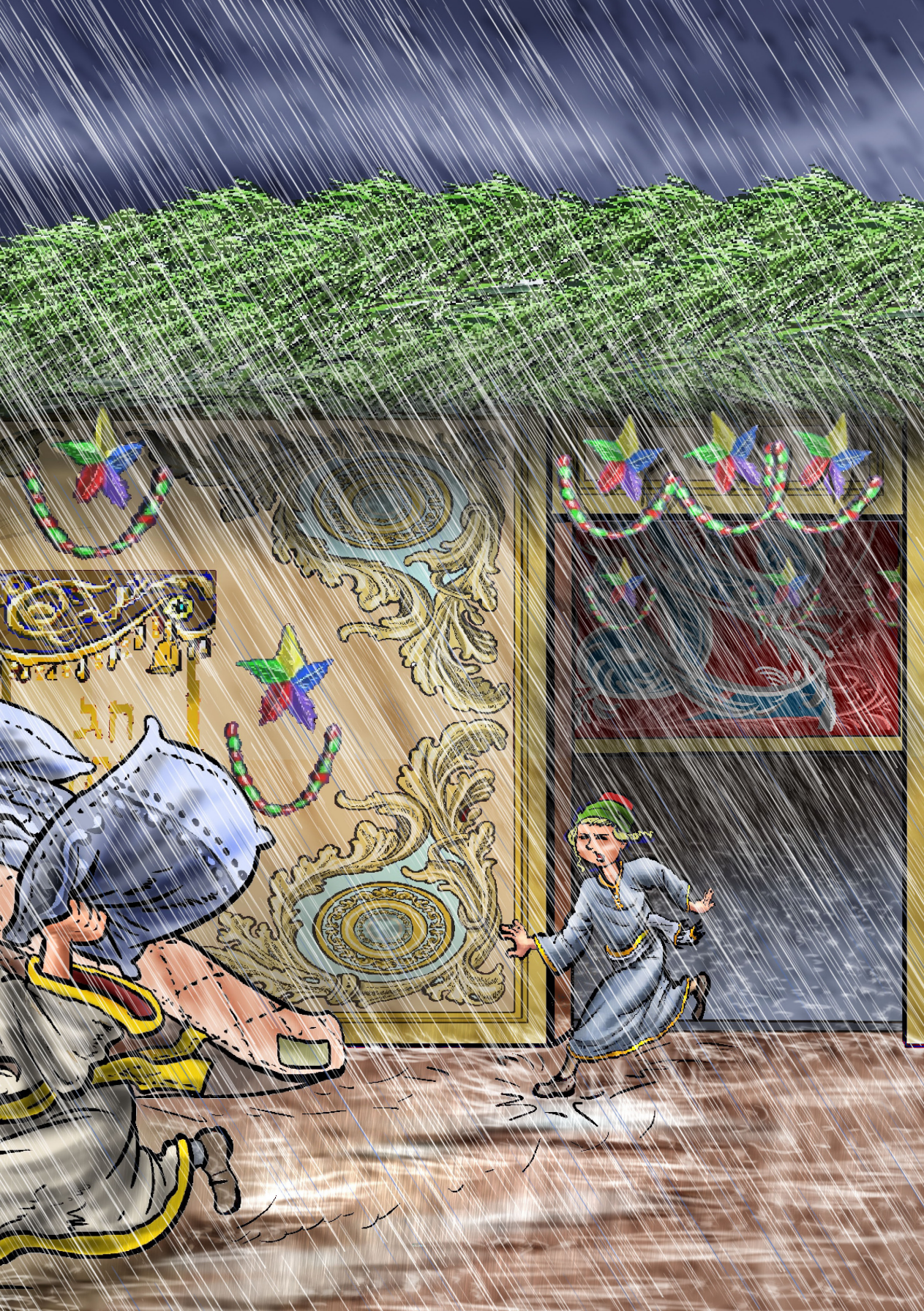
לדעת רבי אליעזר מזכירים גבורות גשמים החל מיום טוב ראשון של סוכות בתפילת שחרית, וטעמו מכיון שבחג הסוכות נידונים על המים, ויש בהם מצוות ארבעת המינים הבאה לרצות על המים, כלומר על הגשמים שעתידיים לרדת במשך השנה, לפיכך מקדימים מאז לשבח את השי"ת שהוא מוריד הגשם.

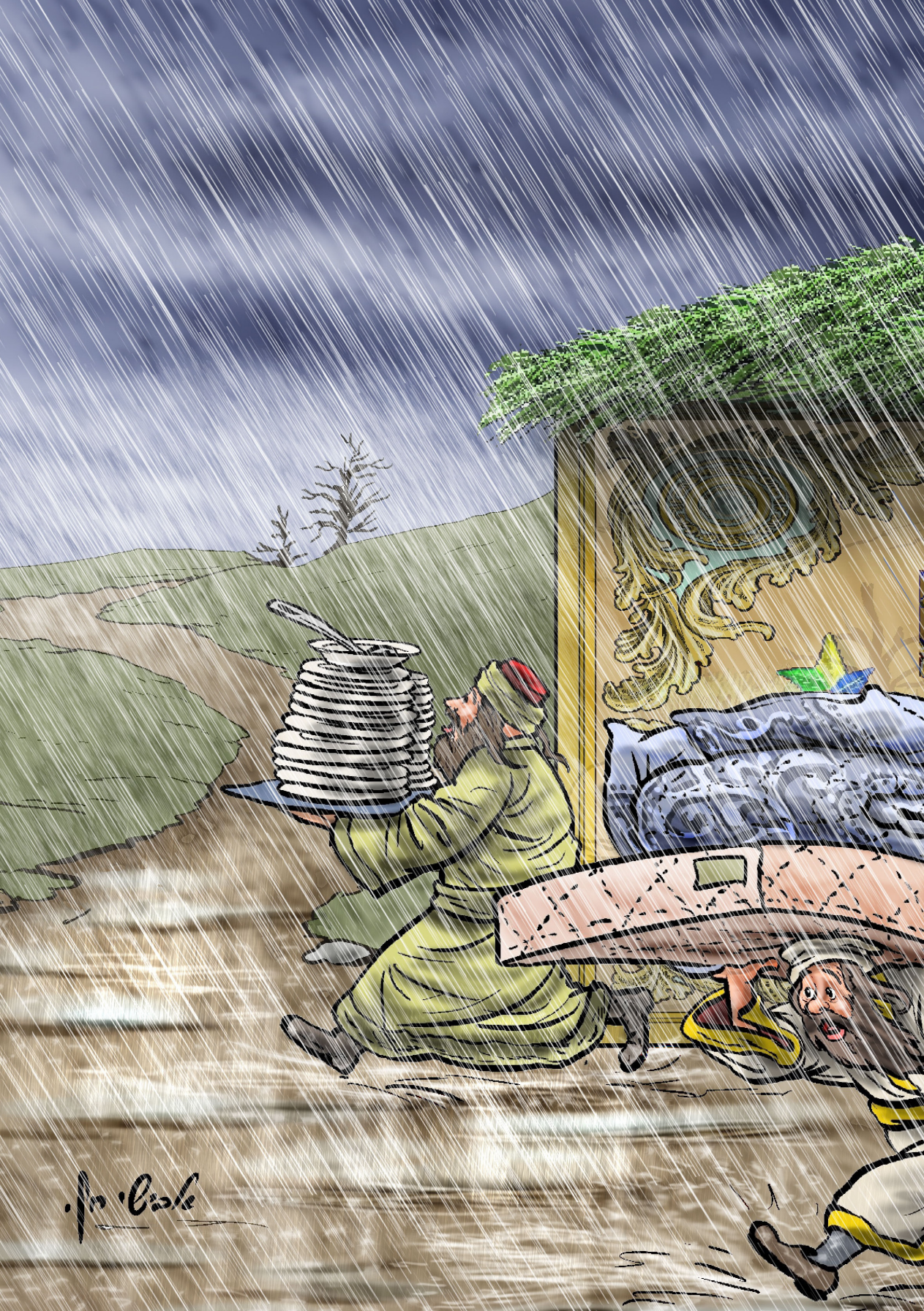
רבי יהושע חולק על רבי אליעזר וסובר, שיש לדחות את הזכרת גבורות הגשמים עד תפילת ערבית של ליל שמיני עצרת (אולם יש מפרשים, שכשם שלדעת רבי אליעזר מתחילים להזכיר גבורות גשמים בתפילת שחרית של יום טוב הראשון של חג, כך לדעת רבי יהושע מתחילים להזכירם בתפילת שחרית של שמיני עצרת) שהרי לא ייתכן להזכיר גבורות גשמים בחג הסוכות כדברי רבי אליעזר, משום שאין הגשמים רצויים כלל בחג הסוכות, אלא אדרבה הם סימן קללה, שהדבר מעיד שאין הקב"ה חפץ במצות הסוכה שלנו.

עניין זה נזכר במשנה מסכת סוכה (פ"ב משנה ט) מְשַׁלּוּ מְשַׁלּוּ למה הדבר דומה לעבד שבא למזוג כוס לרבו ושפך לו קיתון על פניו. וביאורו, שחכמים נתנו משל למקרה בו יורד גשם בחג הסוכות. המשל הוא, שעבד הגיע כדי למזוג כוס לאדון שלו (שהיה מנהגם למזוג את היין במים מפני חוזקו), והאדון, במקום לאפשר לעבד למזוג לו את הכוס, שפך את הקיתון [-כלי המשקה] של המים על העבד. כמתכוון לומר לו, איני חפץ בשימושך.

הנמשל הוא: האדון הוא הקב"ה, העבד הוא בני ישראל ומזיגת הכוס לאדון הוא קיום מצוות סוכה. אם ה' מוריד גשם בשעה שבני ישראל מקיימים מצוות סוכה, ה' מראה בכך שחלילה אינו רוצה במצוותם, והוא מונע מהם את קיום המצווה על ידי הורדת הגשם.

[ריטב"א תענית ב, א; נימוקי יוסף וגבורת ארי שם; רש"י שם ג, א ד"ה היי ר"; תפארת ישראל. גמרא סוכה כט, א ובריטב"א שם; שושנים לדוד; רמ"א סי' תרלט סעיף ז].

for love

ו. שֶׁהָן שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה תַעֲנִיּוֹת
עַל הַצָּבוֹר. שֶׁכָּכֹר הִתְעַנּוּ שָׁם,
וְתַעֲנִיּוֹת דִּיחִידִים אֵינָם מִן
הַמִּנְיָן: מִתְרִיעִין. בְּשׁוֹפְרוֹת:
בְּשָׁנִי מִמִּין. בְּשָׁנִי שֶׁל תַעֲנִית
פּוֹתְחִין דְּלִתֵּי הַתַּעֲנִיּוֹת קָצֵת לַעֲת

וְשׁוֹתִין מִשְׁחָשְׁכָה, וּמִתְרִין בְּמִלְאָכָה וּבִרְחִיצָה
וּבִסִּיכָה וּבִנְעִילַת הַסַּנְדָּל וּבִתְשָׁמִישׁ הַמָּטָה:

עָבְרוּ אֵלָיו וְלֹא נִעְנּוּ, בֵּית דִּין גּוֹזְרִין שְׁלֹשׁ
תַעֲנִיּוֹת אַחֲרוֹת עַל הַצָּבוֹר. אוֹכְלִין וְשׁוֹתִין

מִבְּעוֹד יוֹם, וְאַסְרִין בְּמִלְאָכָה וּבִרְחִיצָה וּבִסִּיכָה

וּבִנְעִילַת הַסַּנְדָּל וּבִתְשָׁמִישׁ הַמָּטָה, וְנוֹעֲלִין אֶת הַמֶּרְחָצָאוֹת. עָבְרוּ אֵלָיו וְלֹא
נִעְנּוּ, בֵּית דִּין גּוֹזְרִין עֲלֵיהֶם עוֹד שְׁבַע, שֶׁהָן שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה תַעֲנִיּוֹת עַל הַצָּבוֹר.

הַמְשָׁנָה הַמְּבֹאֶרֶת

הַקּוֹדְמוֹת שְׁנוּהִגִּים בָּהֶם רַק יְחִידִים, וְסֹדֵר הַתַּעֲנִיּוֹת הוּא - שְׁנֵי וְחִמִּישֵׁי וּשְׁנֵי. גַּם בַּתַּעֲנִיּוֹת אֵלּוֹ
אוֹכְלִין וְשׁוֹתִין מִשְׁחָשְׁכָה וּמִתְחִילִים בְּצוּם מִהַבּוֹקֵר, וּמִתְרִין בְּהֵן בְּמִלְאָכָה וּבִרְחִיצָה וּבִסִּיכָה וּבִנְעִילַת
הַסַּנְדָּל וּבִתְשָׁמִישׁ הַמָּטָה וְהֵן שׁוֹתֵת בְּחֹמֶרֶת לַתַּעֲנִיּוֹת הַמְּזָכְרוֹת בַּמְשָׁנָה הַקּוֹדְמָה:

מְשָׁנָה ו

בַּמְשָׁנָה יְבוֹאֵר, שֶׁאִם לֹא נִעְנּוּ הַצִּיבוֹר, וְלֹא יִרְדּוּ גַשְׁמִים אֶף לֵאחֹר שֶׁהִתְעַנּוּ
שְׁלֹשׁ תַעֲנִיּוֹת שְׁבִית דִּין גָּזְרוּ עֲלֵיהֶם, גּוֹזְרִים עֲלֵיהֶם תַעֲנִיּוֹת נֹסְפוֹת (עַד שִׁישְׁלֹמוֹ
י"ג תַעֲנִיּוֹת צִיבוֹר). בַּתַּעֲנִיּוֹת אֵלּוֹ הַחֲמִירוּ בְּקוּשֵׁי הָעֵינָיו וּבְפִשְׁפּוֹשׁ הַמַּעֲשִׂים יוֹתֵר
מִהַתַּעֲנִיּוֹת הַקּוֹדְמוֹת לָהֶם.

עָבְרוּ אֵלָיו - שְׁלוֹשׁ תַעֲנִיּוֹת הָרֵאשׁוֹנוֹת שֶׁגָּזְרוּ עַל הַצִּיבוֹר (וּשְׁלֹשׁ הַתַּעֲנִיּוֹת שֶׁקִּדְּמוּ לָהֶם בָּהֶם הִתְעַנּוּ
הַיְחִידִים לְבָד) וְלֹא נִעְנּוּ מִן הַשָּׁמַיִם, שֶׁלֹּא יִרְדּוּ גַשְׁמִים בֵּית דִּין גּוֹזְרִין שְׁלֹשׁ תַעֲנִיּוֹת אַחֲרוֹת נֹסְפוֹת
עַל הַצָּבוֹר שֶׁחֹמֶרֶתָם גְּדוּלָה מִהָרֵאשׁוֹנוֹת שֶׁקִּדְּמוּ לָהֶם, וְהָדִין בָּהֶם: אוֹכְלִין וְשׁוֹתִין רַק מִבְּעוֹד יוֹם
שֶׁל עֶרֶב הַתַּעֲנִית כְּלוּמָר, שֶׁהַתַּעֲנִיּוֹת מִתְחִילוֹת כְּבֵר מֵהַלִּילָה, וְהָרוּצָה לִשְׁתּוֹת אוֹ לֵאכּוֹל יַעֲשֶׂה
זֹאת מִבְּעוֹד יוֹם (וְכִמוּ בְּצוּם כִּיפּוּר וט' בָּאב) וְאַסְרִין בְּמִלְאָכָה מִהַבּוֹקֵר שֶׁל יוֹם הַתַּעֲנִית, כְּדֵי שִׁיְהִי
פְּנוּיִים לְפִשְׁפּוֹשׁ בְּמַעֲשֵׂיהֶם וּלְתַקְנָם, וּבִרְחִיצָה וּבִסִּיכָה וּבִנְעִילַת הַסַּנְדָּל וּבִתְשָׁמִישׁ הַמָּטָה, וְנוֹעֲלִין
אֶת הַמֶּרְחָצָאוֹת - בְּתֵי הַמֶּרְחָץ שֶׁרוֹחֲצִים בָּהֶם בְּמֵי חֲמִים, (וְבֵא הַתְּנָא לְהַשְׁמִיעֵנוּ שְׁדוּקָא רַחֲצִיָּה בְּמֵי
חֲמִים נֶאֱסָרָה, כִּפִּי שִׁיְהִי בְּזִמְנָם בְּמִרְחָצָאוֹת שֶׁכָּל עֲנִינָם הִיָּה רַחֲצִיָּה בְּמֵי חֲמִים לְשֵׁם תַעֲנוּג) אֲבָל רַחֲצִיָּה בְּצוּנָן
מִוֹתֶרֶת. עָבְרוּ גַּם תַעֲנִיּוֹת אֵלָיו וְלֹא נִעְנּוּ, וְעִדְדִין לֹא יִרְדּוּ גַשְׁמִים בֵּית דִּין גּוֹזְרִין עֲלֵיהֶם עוֹד שְׁבַע
תַעֲנִיּוֹת לְסִירוּגֵין בִּימֵי שְׁנֵי וְחִמִּישֵׁי, שֶׁהָן כָּךְ הֵכֵל יַחַד שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה תַעֲנִיּוֹת עַל הַצָּבוֹר עִם שֵׁשׁ
הַתַּעֲנִיּוֹת שֶׁקִּדְּמוּ לָהֶן (יּוֹתֵר מִכָּךְ אֵין גּוֹזְרִים תַעֲנִיּוֹת עַל הַצִּיבוֹר מִפְּנֵי עֲצִירַת גַשְׁמִים - וְלִכְךָ הוֹזְכָר מִסְפֵּר הַתַּעֲנִיּוֹת

סיכום מספר התעניות

במשנה פירט התנא וסיכם את מספר התעניות 'שהן שלש עשרה תעניות על הציבור', ולכאורה הדבר מיותר. ובמפרשים נאמרו כמה ביאורים בזה מה בא ללמדנו.

א - מלמדנו התנא בכך, שלעולם אין גוזרים על הציבור יותר מ"ג תעניות, לפי שאין מטריחין את הציבור יותר מדאי, ולכן מנה מספרם (ריטב"א תענית יב, ב). ומה שי"ג תעניות אין נחשבות לטירחא, יש שפירשו, דכיון שטעם גזירת י"ג תעניות דוקא הוא כנגד י"ג מידות של רחמים, והוא דבר הידוע לכל, ממילא לא נחשב הדבר לטירחא שבדבר שיש לו גבול וקיצבה אינו נראה טירחא לאנשים, אולם אם נוסיף עליהם אפילו תענית אחת, יהיה נחשב להם לטירחא יתירה. וכל זה לא שייך אלא בציבור, על שיש לחוש דמחמת הטיחרא היתירה יהיו אנשים שיפרשו מהציבור, והעונש על כך גדול מאד, מה שאין כן ביחידים שאין טעם זה שייך, הרי הם מתענים בלא גבול, עד שיצא ניסן. (תויו"ט; תפארת ציון).

ב - בא ללמדנו שבית דין גוזרים כבר מתחילה שיצומו כל י"ג תעניות הללו, ולאחר מכן על כל קבוצת תעניות גוזרים גזירה בפני עצמה (גבורת ארי תענית שם).

ג - בא ללמדנו שקבלת י"ג תעניות היא קבלה מתחילה, ונפקא מינה לגבי אדם ההולך ממקום שמתענים למקום שאין מתענים, שמוטל עליו החיוב להשלים את כל הי"ג תעניות (ראה ביאור המשנה, תענית עמ' יט).

עָרַב, אָבֵל אֵין מוֹצִיאֵין סְחוּרְתָן
לְחוּץ: וּבַחֲמִישִׁי מְתָרִים. לִפְתָח
כָּל הַיּוֹם:

הָרִי אֵלוֹ יִתְרוֹת עַל הָרָאשׁוֹנוֹת, שְׁבָאֵלוֹ מִתְרִיעֵין
וְנוֹעֲלִין אֶת הַחֲנוּיֹת, בְּשָׁנִי מִטֵּין עִם חֲשֶׁכָה,
וּבַחֲמִישִׁי מְתָרִין מִפְּנֵי כְבוֹד הַשַּׁבָּת:

המשנה המבוארת

הכולל). הרי אלו - שבע התעניות האחרונות יתרות על הראשונות בחומרתם, שְבָאֵלוֹ נוסף על החומרות הקודמות מִתְרִיעֵין - תוקעים בשופרות בשעת התפילה (וי"מ, שהתרועה היא בחצוצרות) וְנוֹעֲלִין אֶת הַחֲנוּיֹת, מלבד חנויות המוכרות מזון שהקילו בהם, כדלהלן: בְּשָׁנִי - בתעניות שביום שני מִטֵּין - פותחים מעט את החנויות הללו עִם חֲשֶׁכָה כדי שיוכלו לקנות אוכל לאחר התענית, וּבַחֲמִישִׁי מְתָרִין לפתוח את החנויות לגמרי כרגיל כל היום מִפְּנֵי כְבוֹד הַשַּׁבָּת - שיהיה ניתן לרכוש מאכלים ולהכיןם לכבוד שבת ולכבדה כראוי:

וְנוֹעֲלִין אֶת הַמֶּרְחָצוֹת.

משנתנו מלמדת כמה דברים שיש לציבור לנהוג בהם כשעברו שלש תעניות אחר ראש חודש כסלו, ולא נענו מן השמים בתפילתם ועוד לא ירד גשם. אחד מן הדברים הוא נעילת המרחצאות, ואף שהזכירה המשנה בפירוש שאסורין ברחיצה, ואם כן לאיזה צורך נזכר שהיו נועלים את המרחצאות. אלא בא ללמדנו בזה, שלא נאסרה רק רחיצה במים חמים דוקא כפי שהיה שכיח בזמננו בבתי המרחצאות לרבים, אבל מותר לרחוץ את הגוף במים צוננים, שלא נאסרה אלא רחיצה של תענוג.

[גמרא תענית יג, א וברש"י שם ד"ה ואמר ליה; שו"ע או"ח תקעה, ג].

בְּשָׁנִי מִטֵּין עִם חֲשֶׁכָה, וּבַחֲמִישִׁי מְתָרִין מִפְּנֵי כְבוֹד הַשַּׁבָּת.

אחת מן החומרות שנהגו בשבע תעניות האחרונות, הינה 'נעילת החנויות', טעם הדבר, כדי למעט במשא ומתן, ולגרום צער לציבור כדי לעוררם לעשיית תשובה. אולם ישנה הגבלה בחיוב נעילת החנויות לגבי חנויות המוכרות מזון ודברי מאכל, שבימי שני 'מטין' - כלומר, לעת ערב היו פותחים במקצת את דלתות החנויות כדי שהקונים יוכלו להיכנס ולקנות מאכל ומשתה לצורך סעודת הלילה. אבל לא הותרו לפותחים לגמרי ולהוציא את הסחורה מחוץ לחנויות כדרכם בשאר הימים (ויש מפרשים בטעם הדבר, כדי שלא יצטערו העוברים ושבים ביום התענית לראות את המאכלים האסורים עליהם). ובימי חמישי, מותר לפתוח את חנויות המזון כרגיל במשך כל היום, ואף להוציא את מרכולתם מחוץ לחנויות כהרגלם, בכדי שניתן יהיה לרכוש מאכלים ולטרוח להכיןם לכבוד שבת קודש. (אבל חנויות לממכר שתיה, יינות וכדו' מטין עם חשיכה כמו ביום שני, הואיל וניתן לקנותם ביום ששי, כיון שאינם דורשים הכנה).

[רש"י יד, ב ד"ה מטין; רמב"ם בפיה"מ; רבנו עובדיה מברטנורא; משנ"ב סי תקע"ה סקי"ג בשם מג"א].

אוריאל

עָבְרוּ אֵלָיו וְלֹא נִעְנְוּ, מִמַּעֲטִין בְּמִשָּׁא וּמִתֵּן,
בְּבִנְיָן וּבְנִטְיָעָה, בְּאֶרְוֶסִין וּבְנִשְׁוֹאִין וּבְשִׂאֲלַת
שְׁלוֹם בֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ, בְּבִנְיָ אָדָם הַנְּזוּפִין לְמָקוֹם.
הַיְחִידִים חוֹזְרִים וּמִתְעַנִּים עַד שֶׁיֵּצֵא נִסָּן. יֵצֵא
נִסָּן וְלֹא יֵרְדוּ גְשָׁמִים, סִימָן קָלָלָה, שְׁנֵאמַר
(שְׁמוּאֵל-א יב, יז) הֲלוֹא קָצִיר חֲטִים הַיּוֹם, וְגו':

ז. בְּבִנְיָן וּבְנִטְיָעָה. וְדוֹקָא בְּנִין
שֶׁל שְׂמֻחָה כְּגוֹן בֵּית חֲתָנוֹת
לַעֲשׂוֹת בּוֹ חֲפָתוֹ, וּנְטִיָּעָה שֶׁל
שְׂמֻחָה כְּגוֹן אֵילָן גְּדוֹל הַמַּסָּךְ
עַל הָאֶרֶץ לְטַיֵּל הַמַּלְכִים
תַּחְתָּיו. אָכֵל בֵּית לְדוֹר בּוֹ
וּנְטִיָּעַת אֵילָן לְפָרוֹתָיו מִתָּר:
יֵצֵא נִסָּן. חֲגֻשָׁמִים סִימָן קָלָלָה
כְּשֶׁלֹּא יֵרְדוּ כָּלֵל קָדָם שֶׁיֵּצֵא

נִסָּן. וְכָל הַדִּינִים הִלְלוּ בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וְכִיּוֹצֵא בָּהּ, אָכֵל הָאִיִּם הַרְחוּקִים שְׂזֻמָּן הַגְּשָׁמִים שֶׁלָּהֶם אֵינוֹ
כְּזֻמָּן הַגְּשָׁמִים שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, כֹּל אֶחָד וְאֶחָד שׂוֹאֵל הַגְּשָׁמִים בְּזֻמָּן שֶׁהוּא צָרִיד לָהֶם, וְאִם עָבַר אוֹתוֹ
הַזֻּמָּן הַיְדוּעַ לָהֶן וְלֹא יֵרְדוּ גְשָׁמִים, בֵּית דִּין שֶׁל אוֹתוֹ מְקוֹם גּוֹזְרִים תַּעֲנִיּוֹת עַל הַצָּבוּר אַחֵר שֶׁהִתְעַנּוּ
הַיְחִידִים פֶּסֶדֶר הַשְּׁנוּי בְּמִתְנִיתוֹ:

הַמְשָׁנָה הַמְּבֹאֶרֶת

מִשְׁנָה ז

כְּפִי שֶׁנִּתְבָּאֵר בַּמִּשְׁנָה הַקּוֹדֶמֶת, אִם הַשְּׁלִימוֹ הַצִּיבוֹר שֶׁלשׁ עֶשְׂרֵה תַעֲנִיּוֹת, וְלֹא
נִעְנְוָה, לֹא הָיוּ מוֹסִיפִים לַגּוֹזֵר עוֹד תַעֲנִיּוֹת, אֲלֵא רַק הַנְּהֻגוֹת נוֹסְפוֹת שֶׁל הַכְּנַעָה
וְצַעַר, וְאֵילוֹ הַתַּלְמִידֵי חֲכָמִים הַנִּקְרָאִים יְחִידִים, מִמַּשִּׁיכִם בַּתַּעֲנִיּוֹתֵיהֶם.

עָבְרוּ אֵלָיו - כֹּל י"ג הַתַּעֲנִיּוֹת וְלֹא נִעְנְוּ - שֶׁלֹּא יֵרְדוּ עַדִּין גְּשָׁמִים, אֵין בֵּית דִּין גּוֹזְרִים עוֹד תַעֲנִיּוֹת עַל
הַצִּיבוֹר, שְׁאִין מִטְרִיחִים אֶת הַצִּיבוֹר יוֹתֵר מִדָּא, אֲבָל כִּיּוֹן שׂוֹדָאֵי עֲצִירָה זֹו סִימָן הוּא שֶׁמִּקְפִּידִים
עֲלֵיהֶם מִשְׁמִים, לִכְךָ נוֹהֲגִים הַנְּהֻגוֹת לְסִימָן שֶׁל צַעַר, וְאֵלּוֹ הֵן: מִמַּעֲטִין בְּמִשָּׁא וּמִתֵּן שֶׁל שְׂמֻחָה
(כְּגוֹן רְכִישֶׁת כֹּלִי כֶסֶף זָהָב וְשֶׁאֵר צְרִכֵי חוּפָה), וְכֵן אֲסוּרִים בְּבִנְיָן וּבְנִטְיָעָה שֶׁל שְׂמֻחָה (כְּגוֹן בְּנִיית בֵּית חֲתָנוֹת
לְבָנוֹ, אוֹ נְטִיעַת אֵילָן כְּדִי לַהֲתַעֲנֵג בְּצִלּוֹ כְּמִנְהַג מַלְכִים וְרוֹזְנִים), וְכֵן מִמַּעֲטִין בְּאֶרְוֶסִין וּבְנִשְׁוֹאִין בְּאֹפֶן שֶׁקִּיֵּמוּ
כִּבְר פְּרִיָּה וְרִבְיָה, וּבְשִׂאֲלַת שְׁלוֹם בֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ - כְּלוּמֹר, אֵין שׂוֹאֲלִים שְׁלוֹם הָאֶחָד לַשֵּׁנִי, כְּבִנְיָ
אָדָם הַנְּזוּפִין לְמָקוֹם - שֶׁגִּעְרוּ בָּהֶם מִן הַשָּׁמַיִם. וְאִף עַל פִּי שֶׁעַל הַצִּיבוֹר אֵין גּוֹזְרִים עוֹד תַעֲנִיּוֹת,
מִכֹּל מְקוֹם הַיְחִידִים - תַּלְמִידֵי חֲכָמִים חוֹזְרִים וּמִתְעַנִּים בְּשָׁנִי וּבַחֲמִישִׁי בַשְּׁבוּעַ עַד שֶׁיֵּצֵא נִסָּן
וְאִף נוֹהֲגִים בְּכָל הַנְּהֻגוֹת הַלְלוֹ. יֵצֵא - הַסֵּתִיִּם חוֹדֵשׁ נִסָּן וְעַדִּין לֹא יֵרְדוּ גְשָׁמִים - אֵין מִבְּקָשִׁים
עוֹד גְּשָׁמִים, שֶׁהָרִי הַגְּשָׁמִים הַיּוֹרְדִים לְאַחֵר מִכֵּן אֵינֶם אֲלֵא סִימָן קָלָלָה, שְׁנֵאמַר (שְׁמוּאֵל-א, יב,
יז): "הֲלוֹא קָצִיר חֲטִים הַיּוֹם" וְכִיּוֹן שֶׁעַכְשֵׁיו זְמַן הַקָּצִיר הוּא, אֵין הַגְּשָׁמִים סִימָן בְּרַכָּה אֲלֵא סִימָן
קָלָלָה עַל רַעְתָּם שֶׁל עַם יִשְׂרָאֵל, (וּפְסוֹק זֶה נֹאמַר עַל יְדֵי שְׁמוּאֵל הַנְּבִיא כִּשְׁהוֹכִיחַ אֶת יִשְׂרָאֵל עַל שֶׁבִיקְשׁוּ מֶלֶךְ
כָּלִל הַגּוֹיִים, וְנָתַן אוֹת לְדַבְּרֵיו - שֶׁאִף שֶׁהָיוּ זְמַן קָצִיר חֲטִיִּים וְאֵינוֹ זְמַן יְרִידַת גְּשָׁמִים, בְּכָל זֹאת יֵרֵד עֵתָה גְשֶׁם לְסִימָן
שֶׁהַקָּב"ה כּוֹעֵס עֲלֵיהֶם, הָרִי שֶׁגִּשְׁמֵם אֵינוֹ סִימָן טוֹב בְּזְמַן הַקָּצִיר):

ממעטין במשא ומתן, בבנין.

מיעוט 'משא ומתן' האמור במשנה, עניינו משא ומתן של שמחה, כגון קניית צרכי החופה וצרכי החתן והכלה, אבל סתם משא ומתן מותר בימים אלו ואין צריך למעטו כלל.

וכן 'בנין', פירושו בניית בית חתנות לבנו. אמנם האיסור כולל כל בנין שנעשה להרווחה ולשמחה.

[רבנו עובדיה מברטנורא; מלאכת שלמה; תויו"ט; בית יוסף או"ח תקנא].

ולשון המשנה 'ממעטין' פירושוהו הראשונים, שאין הכוונה מיעוט שקצת מותר והרבה אסור, אלא אסור לגמרי אפילו מעט.

[תוספות מגילה ה, ב ד"ה ממעט; תוספות יבמות בית יוסף וב"ח ס' תקנא; מטה יהודה תקנא ס"ק ה]

סדר המשנה

משנתנו מזכירה כמה ענינים שיש למעט בהם לסימן של צער (כאשר השלימו הציבור להתענות שלוש עשרה תעניות ועדיין לא נענו), ואלו הן: א. משא ומתן. ב. בנין. ג. נטיעה. ד. אירוסין ונישואין. הגאון רבי יוסף עמנואל חי ריקי זצוק"ל בספרו הון עשיר על משנתנו, מפרש טעם נפלא מדוע נשנו ארבעת הדברים בסדר זה, שבא התנא ללמדנו את דברי הגמרא שבתחילה יש לאדם לעסוק במשא ומתן וללמוד אומנות שיהיה לו ממנה פרנסה, אחר כן יבנה בית, יטע כרם, ואז יארס אשה וישאנה, ואז יהיה בשלום מן החטא. עי"ש.

ובנטיעה.

'נטיעה' האמורה במשנה, עניינה נטיעה של שמחה, או הרוחה, כגון נטיעת אילן כדי להתענג בצילו כמנהג מלכים ושרים. אולם מותר ליטע נטיעה כדי לאכול מפירותיה לכשיגדלו.

[רמב"ם בפי"ה מ; רבנו עובדיה מברטנורא].

תעניות בשני וחמישי

כפי שקבעו חז"ל, ימי התעניות נעשים בימי שני וחמישי, הדבר מראה על סגולתם וחשיבותם של ימים אלו.

ימי רצון

ובדברי חז"ל מוצאים אנו את המקור לכך, במדרש תנחומא (וירא פרשה טז) אמרו: ומנין סמכו הדורות שיהיו מתענים בשני ובחמישי? אלא כשעשו ישראל אותו מעשה (העגל), עלה משה בחמישי וירד בשני. וכן כתבו התוספות (בבא קמא פב, א ד"ה כדי) בשם המדרש הנזכר, שהם ימי רצון ולכך נהגו להתענות בהם.

ימי דין

ובתלמוד (שבת קכט, ב) אמר שמואל, שאין מקיזין דם בימי שני וחמישי, אלא למי שיש לזו זכות אבות, וטעם הדבר שבית דין של מעלה ושל מטה שוים כאחד, כלומר שמפני שבית דין יושבים בעיירות בשני ובחמישי לשפוט את משפטי העם ודיניו, ממילא נחשב הוא למעלה כיום דין ועוונותינו נזכרים. וכתבו הפוסקים, דמכאן למדנו שהם ימי דין קשים, ולכך מרבים בהם בתחנונים (פר חדש סי' קלד, ס"ק א).

ודברים נפלאים כתב בזה מהרש"ל בספרו ים של שלמה (חולין ה, יא) שנהגו לגזור תענית בימים אלו, ויש הנוהגים שלא לאכול בהם בשר, וטעם הדבר לפי שהם ימי רצון כי משה רבנו עלה בחמישי וירד בשני. עוד כתב שם, כי שמע מזקן אחד שהם ימי דין, והביא כאסמכתא את דברי הגמרא במסכת שבת (הנז' לעיל).

ורמז נפלא בזה כתב רבי דוד אבודרהם (עניין קריאת התורה) משם המדרש, על הפסוק "דרשו ה' בהמצאו" - ב"ה המצאו, נוטריקון ב' ה' היינו בשני וחמישי, אזי תמצאוהו קרוב אליכם.

השפע הנשפע בימים אלו

ובספר יפה ללב (סי' קלד, ג) ביאר, שימים אלה ימי רצון הם, שנפתחים בהם שערי רחמים בעולמות העליונים ומשם משתלשל ויורד בעולם התחתון, והיא הנותנת שהם ימי דין לדון לראות אם ראויים התחתונים במעשיהם לקבל השפע מעולמות העליונים. עי"ש.

שליטת מזל מאדים

טעם נוסף כתב הערוך השולחן (סי' קלד, א) ממה דמבואר בגמרא במסכת שבת (שם) שמזל מאדים משמש בימי אלו שני פעמים ביום, ומזל זה מורה על מידת הדין, לכן בימים אלו מרבים בתחנונים.

ומכל דברי רבותינו הללו, נתברר המנהג בכל תפוצות ישראל להאריך בתחנונים שבסדר התפילה ביום זה.

ה. בְּכָל מָקוֹם. וְאִפְלוּ הָעָרִים
הָרְחוֹקוֹת מִמָּנָה הֶרְבֵּה,
כְּדִמְפָּרֵשׁ טַעְמָא בְּסִיפָא מְפָנִי
שֶׁהָיָא מִכָּה מִהֲלָכָת: שְׂדֵפוֹן.
רוּחַ שְׂמֵפָסִיד אֶת הַתְּבוּאָה וּמִתְרוֹקְנָת מִן הַזֶּרַע: יִרְקוֹן. תְּבוּאָה שֶׁהִכְסִיפוּ פָּנֶיהָ. וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים יִרְקוֹן

המשנה המבוארת

משנה ה

במשנתנו יתפרש הדין שישנם צרות שמתריעין עליהם גם במקומות הרחוקים,
מפני שצרות אלו הם בגדר 'מכה מהלכת' - המתפשטת למקומות רבים, וגם
טבעה שהולכת ומתחזקת.

על מכות וצרות אלו מתריעין - מתענים מיד בְּכָל מָקוֹם, אפילו בערים הרחוקות מהעיר שהתחילה
בה המכה: עַל הַשְּׂדֵפוֹן - רוח סערה המפסידה את התבואה (בכך שהיא מרוקנת את הזרעים ממנה),
וְעַל הַיִּרְקוֹן - חולי התבואה שמוריקה ומצהיבה ופניה מכסיפים, וי"מ שהוא מין חולי באדם,
שהופך את צבע פניו כירק השדה, עַל הָאֲרָבָה וְעַל הַחֶסֶל - מיני חגבים שאוכלים ומכלים את

או מפלת.

מכת מפולת, כלומר - שבתי העיר החזקים שחומותיהם בנויות היטב, נופלים ומתמוטטים כאילו היו

רעועים. אולם
עיר שבתיה
היו מועדים
לנפילה כיון
שהיו רעועים,
אין הדבר נחשב
ל פ ו ר ע נ ו ת
שיש להתענות
ולהתריע עליה.

[גמרא תענית;
רבנו עובדיה
מברטנורא].

חלי שְׁהוּפֶּךָ פְּנֵי אָדָם כְּמֵרָאָה
 יֵרֶק הַשָּׂדֶה: וְעַל חֵיהָ רָעָה.
 שְׁנֵאֵיתָ בְּיוֹם בִּישׁוּב: וְעַל
 הַחֶרֶב. חֵילוֹת הָעוֹבְרוֹת מִמָּקוֹם לְמָקוֹם, וְאֵף עַל פִּי שְׂאִינָם בָּאִים לְהִלָּחֵם עִם אוֹתָהּ הָעִיר:

המשנה המבוארת

התבואה, וְעַל חֵיהָ רָעָה שנראית בתוך היישוב ביום, וְעַל הַחֶרֶב - גדודי חיילים העוברים ממקום למקום, ואפילו שאינם באים להילחם על אותה העיר (משום שבדרך כלל בני העיירות מסביב סובלים מכך רבות), על כל אחת ממוכות אלו מְתָרִיעִין עָלֶיהָ מִפְּנֵי שֶׁהִיא מִכָּה מְהֻלָּכֶת ומתפשטת במהירות ממקום למקום:

חרב של שלום

דין זה האמור במשנתנו שמתריעין 'על החרב', נאמר אפילו לעניין 'חרב של שלום', כלומר צבא שאינו בא להלחם באותה עיר, אלא רק עובר דרכה כדי להילחם במקום אחר (גמרא תענית כב, א). המאירי בפירושו (שם) מבאר את העניין: מפני שכל צבא העובר בדרכו להלחם, נחשב לסכנה, מאחר ודרך החיילים לגרום נזק בכל מקום שהם עוברים בו, והם עלולים אף להרוג ולשפוך דם נקיים.

על השדפון ועל הירקון, על הארפה ועל החסיל.

שדפון וירקון הם מכות הפוגעות בתבואה. שדפון - היא רוח מזרחית חמה המרוקנת את השבלים הלחות מהגרעינים. ירקון - היא מכת חום הגורמת לתבואה להתייבש, לשנות את צבעה ולהצהיב, ובעודה מחוברת לקרקע היא נפסדת (י"מ, שירקון אינו בתבואה, אלא חולי הוא באדם - שפניו של החולה בו מקבלים גוון ירקרק). [רש"י יומא פד, א ד"ה ירקון ובפירושו על התורה דברים כח, כב; רבנו עובדיה מברטנורא].

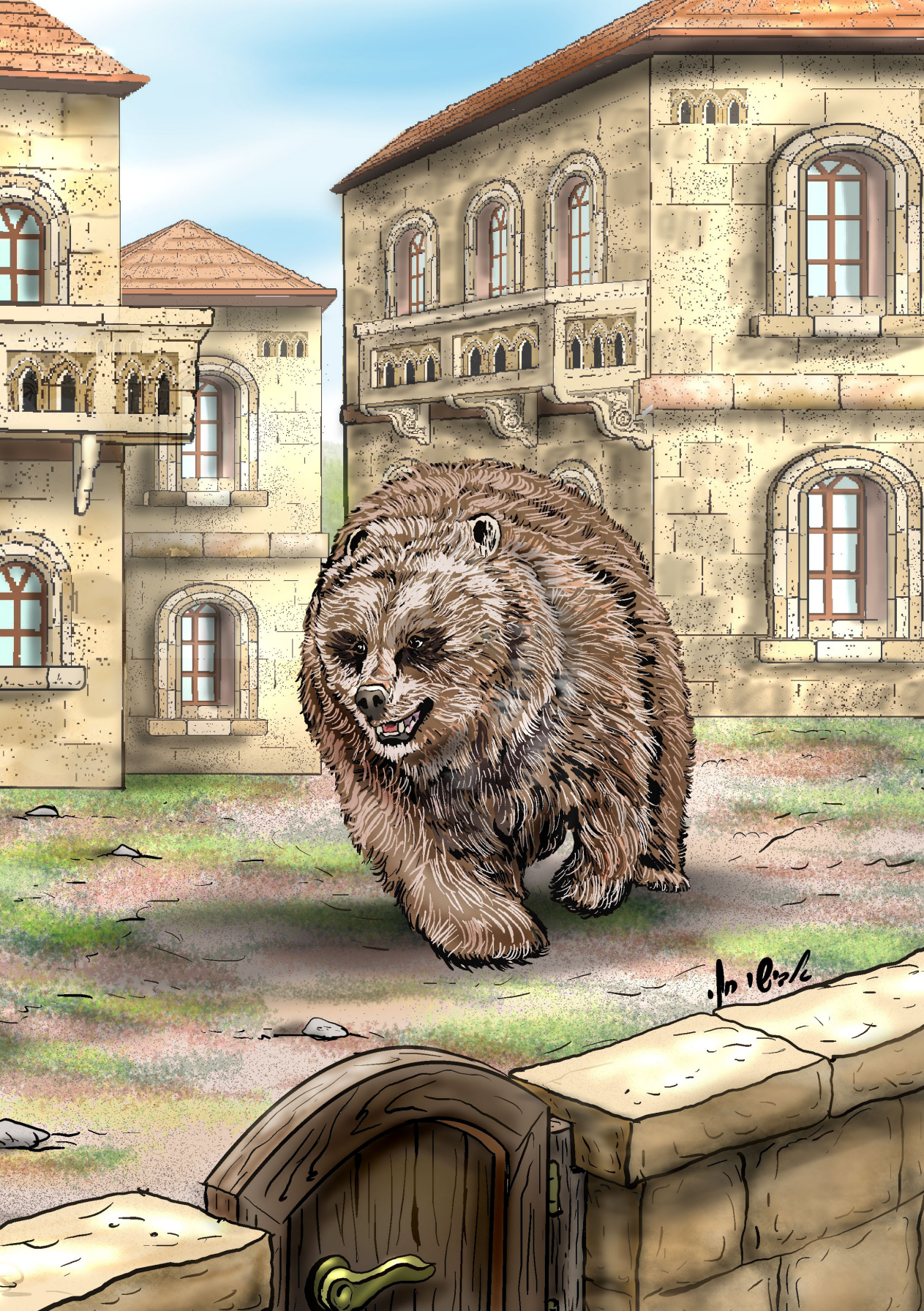
ארבה וחסיל הם מיני חגבים הבאים מן המדבר ואוכלים את כל גידולי האדמה. צרות אלו נקראים 'מכה מהלכת', כלומר צרה ההולכת ומחמירה ממקום למקום, ואף הרחוקים יותר צריכים להתיירא, שלמעשה היא גזירה על כולם אלא שעתה עדיין לא הגיעה מכה זו לכל העיירות.

אמרו רבותינו בתלמוד, שאפילו לא נראה בארץ ישראל אלא כנף [-חגב] אחד מתריעים עליהם, וטעם הדבר שדרכם לבא הרבה יחד, ולכן אפילו אם רק נראה בעל כנף אחד, סימן הוא שיבואו אחר כך רבים.

[גמרא תענית כב, א].

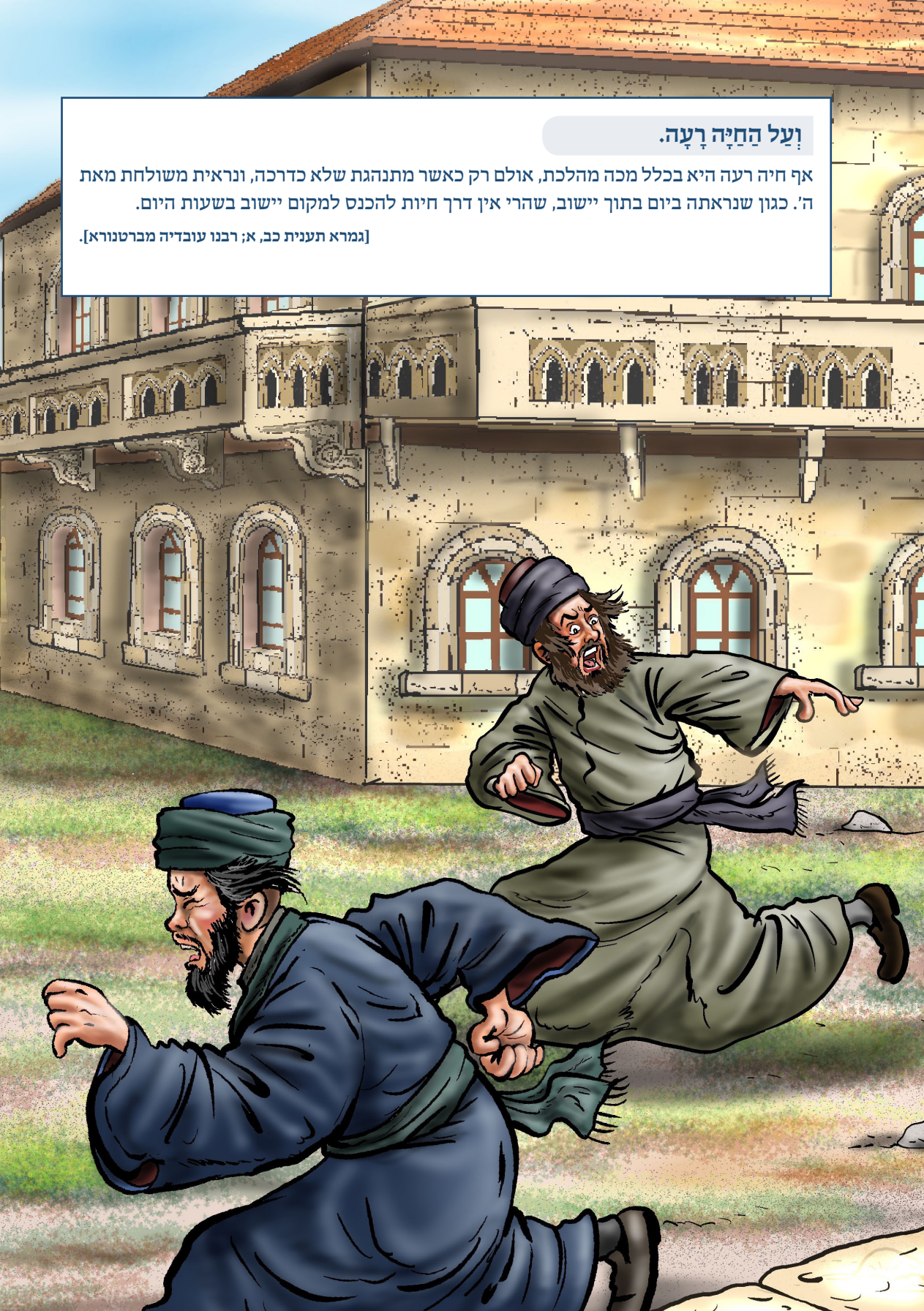

ועל החֲפִיָּה רָעָה.

אף חיה רעה היא בכלל מכה מהלכת, אולם רק כאשר מתנהגת שלא כדרכה, ונראית משולחת מאת ה'. כגון שנראתה ביום בתוך יישוב, שהרי אין דרך חיות להכנס למקום יישוב בשעות היום.
[גמרא תענית כב, א; רבנו עובדיה מברטנורא].

מַעֲשֵׂה שְׂיָרְדוֹ זְקָנִים מִירוּשָׁלַיִם לְעָרֵיהֶם, וְגִזְרוּ
תַּעֲנִית עַל שְׁנֵרָאָה כְּמֵלֵא פִי תַנּוּר שְׂדֵפּוֹן
בְּאַשְׁקָלוֹן. וְעוֹד גִּזְרוּ תַּעֲנִית עַל שְׂאֲכָלוֹ זְאֵבִים
שְׁנֵי תִינוּקוֹת בְּעֶבֶר הַיַּרְדֵּן. רַבִּי יוֹסִי אוֹמֵר, לֹא
עַל שְׂאֲכָלוֹ, אֲלָא עַל שְׁנֵרָאוֹ:

ו. לְעָרֵיהֶן. לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל:
כְּמֵלֵא פִי תַנּוּר. שְׁלֵקְתָּהּ
בְּשֵׂדֵפּוֹן כָּל כֶּף תְּבוּאָה שֶׁהִיא
רְאוּי לַעֲשׂוֹת מִמֶּנָּה פֶת לְמֵלֵאת
[פִּי] הַתַּנּוּר: בְּאַשְׁקָלוֹן. בְּאֶרֶץ
פְּלִשְׁתִּים: וְעַל שְׂאֲכָלוֹ זְאֵבִים.
דְּהִיא חֲיָה רָעָה וּמִכָּה מְהֻלָּכֶת
הִיא: עַל שְׁנֵרָאָה. בָּאוּ בְּעִיר:

המשנה המבוארת

משנה ו

המשנה מביאה מעשה המלמד איזו כמות תבואה שלקתה בשידפון, נחשבת כמכה שיש להתריע עליה. ומעשה נוסף המלמד על גזירת תענית כשנראתה חיה רעה במקום ישוב.

מַעֲשֵׂה שְׂיָרְדוֹ זְקָנִים - חכמים מירושלים - מהסנהדרין שבירושלים לְעָרֵיהֶם שבארץ ישראל, וְגִזְרוּ תַּעֲנִית עַל שְׁנֵרָאָה כְּמֵלֵא פִי תַנּוּר שְׂדֵפּוֹן - תבואה שדופה כשיעור הראוי להכין ממנה לחם בשיעור כמלא פי תנור [-שיכול בגודלו לכסות פי התנור], בְּאַשְׁקָלוֹן. וְעוֹד פעם אחרת גִּזְרוּ

